

Zahrada v Berlíně

jaro 2013

Jmenuji se Lili Petalo. A tohle je můj hrob. Tedy není to tak úplně můj hrob, protože v něm neležím. Rozhodně tam neleží mé kosti, ne v téhle prosluněné berlínské zahrádce, pod hrušněmi obsypanými růžovými a bílými květy. Až se dostanete na konec mého příběhu, bude vám jasné proč. Podívejte. Vidíte ten symbol vyrytý do hladké, světle žluté žuly? Natáhněte ruku a dotkněte se ho. Tohle je *čakra*, kolo od vozu, které je na naší vlajce. Když jsem ještě žila, žádnou vlajku jsme neměli, ale teď ano. Nahoře je modrá a dole zelená. Modrá jako obloha a zelená jako země. A uprostřed je kolo od vozu, stejně jako na tomhle kameni. Je to symbol našeho kočovného života, ale na vlajce má červenou barvu jako plameny ohně při stvoření.

Víte, když jsem ještě žila, byla jsem *Zigeuner*, jak nacisti s úsměškem nazývali členy mého kmene, v době, kdy jsem vyrůstala v Německu. Cikánka. Byla jsem ovšem krásná, ať už si nacisti mysleli cokoli, alespoň Max mi to tvrdíval. Vlasy jsem měla jako koňskou hřívu, černé a rovné jako

hřebíky. „*Maj kaleder maj guleder,*“ šeptávala jsem romsky, když vedle mě spal. *Čím je plod tmavší, tím je sladší...*

Max Hartmann. Oči měl modřejší než drozdí vejce a padala mu do nich světle hnědá ofina. Nebyl Rom jako já. Jen sedmnáctiletý kluk z Berlína, který mě miloval toho dlouhého podzimu roku 1942, kdy po celé Evropě zuřila válka a mí lidé už nemohli kočovat. Já ho zoufale milovala taky, protože naše láska byla zakázaná. Byl totiž synem bohatého profesora medicíny z berlínské univerzitní nemocnice Charité. A já byla *Zigeunergeschmeiss*. Cikánská špína.

Pandořina skříňka Berlín – říjen 2012

Max ten starý kožený kufřík našel jednoho mrazivého říjnového odpoledne. Nezapomněl na něj. Vždycky tam byl, číhal ve stinných koutech jeho paměti, a on už si teď nějakou dobu pohrával s myšlenkou, že statečně sejde strmé schody do sklepa, jen aby se ujistil, že tam pořád leží. Ale nohy ho poslední dobou neposlouchaly, a kromě toho si ani nebyl jistý, jestli se chce znovu probírat svou minulostí. V jeho věku ho už tak roztrpčovalo dost věcí, nemusel se proto nimrat ve starých ranách. Toho podzimního rána však zapnul rádio a uslyšel hlas německé kancléřky, která právě odhalila dlouho očekávaný památník v berlínském parku Tiergarten.

„Doufám, že slavnostní otevření tohoto nového památníku stovek tisíců Romů zavražděných nacisty zajistí, že tragédii, která bývá nazývána zapomenutým holokaustem, nyní bude věnována taková pozornost, jakou si zaslouží...“

Šumění potlesku a pak předpověď počasí – vítr s občasnými dešťovými přeháňkami. Najednou Max věděl, že se

s tím musí popasovat. Musí jít tam dolů, i kdyby to znamenalo, že vzbudí duše mrtvých.

Když u paty schodiště do sklepa rozsvítil světlo, ztěžka a hvízdavě oddechoval. Tlumená žlutá záře se pomalu probírala k životu a odhalila přízračné stíny krejčovské panny, rezavé plechové vany a starého piana. Tady dole to se světlem nikdy nebylo nejlepší. Oživilo to v něm vzpomínky na nálety, čadící petrolejky a směšný strach z pavouků, kterým trpěl jeho bratříček Rudi, když se krčili v temnotě, poslouchali duté kvílení sirén ohlašujících nálet a kakofonii skučení a rachotu zvenku. Celý sklep se otrásal a na hlavu jim padaly krabice.

Otlučení kufřík ležel na kamenné polici vedle prázdné kyslíkové lahve k plynové masce a plechovky prastarých sardinek. Byl malý a čtvercový se dvěma stříbrnými přezkami a tvrdým kovovým držadlem – dárek od Tante Idy k jeho prvnímu svatému přijímání. Sám si ho vybral ve Wertheimu, jednom z nejhonosnějších obchodních domů v Berlíně, a absolvoval s ním každou rodinnou dovolenou, každý školní výlet či návštěvu u babičky v bavorských horách, dokud se lesklá hnědá kůže neošoupala a hedvábná podšívka neroztrhala. Pokud by někdo považoval zavazadlo za přítele, byl by tenhle kufřík kamarádem dávným a blízkým. Spolehlivý úkryt na ty nejcennější věci.

Max ho opatrně, téměř se zbožnou úctou přenesl k ošuntělému křeslu, do něhož se posadil. Nejprve se ztuhle ohnul v kolenu a pak ztěžka dosedl, jak nechal tělo těch posledních pár ošemetných centimetrů volně padat. V kalném světle se zatřpytil obrovský oblak prachu. Zaváhal, cítil se jako Pandora z jeho oblíbené řecké báje. O jejím příběhu často přemýšlel, když zvažoval, že vstoupí do sklepa. O tom, jak se asi Pandora musela cítit, když jí obsah záhadné skříňky

našeptával, aby ho pustila ven. Rozdíl byl samozřejmě v tom, že Pandora netušila, jak úlisné, propletené věci se v její skříňce skrývají, zatímco Max moc dobře věděl, co se chystá vypustit na světlo. Zavřel oči a snažil se dýchat pomalu, přesně jak mu poradil doktor Seligmann, že má, když ho srdce začne zlobit, ale dneska tenhle trik nepomáhal. Cítil se jako školák, který se chystá odevzdat písemku a netuší, jestli splnil zadání. Znovu pomyslel na Pandoru, jak posléze litovala toho, co udělala, ale obsah jeho kuffíku se už netrpělivě vrtěl, dral se ven. Vytrvale na něj volal z minulosti. *Pust' mě ven. Je to snadné. Jen zvedni víko.*

Max zatlačil palci směrem nahoru. Ještě než kufr otevřel, slyšel, jak hudba vzpomínek přerůstá v crescendo: pronikavé cinkání cirkusových rolničků, poslední noty cikánských housliček, klokotání kouřícího samovaru v oblém cikánském voze, práskání biče a vábivý křik: „*Přistupte blíže! Přistupte blíže! Vítejte v cirkusu Petalo s nejvelkolepější podívanou na celém světě!*“ A pod tím vším Lilin hluboký, hedvábný hlas, který mu měkce předl do ucha, plný příslibů: *Maj kalender maj guleder. Čím je plod tmavší, tím je sladší...*

Max zašmátral pod kusem vzorovaného hedvábí, které skrývalo jeho tajemství. Kdovíproč pro něj bylo jednodušší si na vše nejprve sáhnout, než se podívá. Ano, bylo tam všechno: rezavá podkova, ve které stále vězely hřebíky, stříbrné rolničky z postroje jejího hřebce, tarotové karty v pytlíčku z vyšívání hedvábí, jeho nůž z Hitlerjugend, kterým vyrýval jejich jména na stromy v Grunewaldu, kadeř zvlněných vlasů. Portrét. Jeho prsty objevovaly, obkreslovaly symbol hákového kříže na přední stránce jeho starého deníku, laskaly jemnou zadní stranu zpěvníku Hitlerjugend, zachytily se o zubatý okraj rozbitého šneku cikánských housliček. Protáhl si prsty. Kde to je? Ta poslední věc?

Nemusíš to dělat, Maxi. Zavři ten kufřík. Vrať ho na polici.

Ale ve skutečnosti se už rozhodl. Zavřel oči a vytáhl sevřenou pěst zpod kusu látky, pomalu ji otočil dlaní nahoru a v matném světle prsty rozevřel. Oči se mu zalily slzami, chvěly se na spodních víčkách, když se mu v dlani lehce rozvinul vybledlý černý trojúhelník hrubé látky s vyraženým písmenem Z. Žárovka na nízkém stropě náhle zablikala jasněji, ozval se prskavý zvuk, světlo vzplálo o trochu víc a zhaslo. Sametová temnota znovu zvítězila nad přešším, hustá a kypící životem. Neviděl ji, ale cítil, že je velmi blízko, cítil tu známou vůni růží – hlubokou a jemně kořeněnou.

„*Napiš náš příběh, Maxi,*“ ozval se ze tmy tichý hlas. „*Napiš ho pro Rolla.*“ Z jejího hlasu ho zamrazilo v zádech.

„Lili?“ zašeptal. Jeho vzpomínky se vzedmuly, naplnily zaprášené kouty, shromažďovaly se ve stínech, které vrhaly zašlé zbytky zapomenutých životů. Přitiskl si dlaň na hrud', snažil se zklidnit bušící srdce. „Ale to ty jsi vždycky uměla vyprávět příběhy... ne já.“

Její hlas visel ve vzduchu, nehmotný, jako pouhý stín lehkého vánku. „*Ale já tu už nejsem, abych mohla vyprávět příběhy, Maxi. Ne ve tvém světě. Takže pro nás oba ty vzpomínky musíš zapsat ty. Teď, než bude příliš pozdě.*“

Zahrada v Berlíně duben 2013

Max se rozloučil se svou sestrou Gretchen. Čekala na taxík, který ji měl odvézt do domu Margot Krugerové v Dahlemu, kde se chystaly celý den hrát bridž. „Nechala jsem ti tu polívku a rohlík k obědu,“ řekla. „Moc se nepřepínej, vrátím se domů do sedmi.“

Max netrpělivě poklepal hůlkou. Přál si, aby se tolik nestrachovala, ačkoli musel uznat, že ji z toho mohl jen těžko vinit. Možná se bála, že by mohl vyklouznout, zatímco bude pryč, a *připojit se ke svým předkům*, jak by řekla Lili svým nenapodobitelným způsobem. Koneckonců doktor Seligmann ji varoval, že by se to mohlo stát, vzhledem k nedobrému stavu jeho srdce.

„A dej pozor, ať nenastydneš!“ zavolala, když energicky vyrazila ven předními dveřmi, jako by byla o polovinu mladší.

Max si úlevně vydechl. V poslední době byly její partičky bridže jedinými zřídkaými okamžiky klidu, kterých se mu dostávalo. Vítanou příležitostí být chvíli o samotě.

Ne snad že by chtěl Gretchen z toho vynechat, ačkoli se na ni celé roky téměř nedokázal podívat, jak se procházela s kamarády z Hitlerjugend a nosila vlajku *Bund Deutscher Mädel*, *Svazu německých dívek*. Vzájemné neshody však uložili k ledu už dávno a v poslední době byl Max vděčnější, než si kdy dokázal představit, za péči, kterou mu věnovala na sklonku jeho života. To však nic neměnilo na tom, že pro tento úkol, závěrečnou kapitolu, potřeboval být s Lili sám.

Už několik dnů cítil, že mu dochází čas. Bolest na srdci byla ostřejší a před nedávnem vyšel nahoru po schodech a v hrudi se mu ozvalo jakési muzikální pískání, jako dětský vláček. Takže když se dnes ráno vzbudil a venku byl dokonalý dubnový den, nedokázal se zbavit myšlenky, že mu snad něco... někdo... naznačuje, že teď přišel čas pohřbít minulost. Že pokud by čekal, až se dny prodlouží a slunce na obloze ztratí svou bledost, zjistil by, že ten úkol odkládal příliš dlouho.

Posledních šest měsíců bylo bolestných. Naslouchal při psaní Lilinu hlasu ve své hlavě. Znovu prožíval jejich společné vzpomínky. Ale toho jasného dubnového dne v Berlíně Max věděl, že udělal, co mohl. Slunce ho hřálo do zad, když seděl u zeleného zahradního stolku u paty starého kamenného schodiště a naposledy si prohlížel své drahocenné předměty. Spokojeně přikývl. Památeční deska vypadala přesně tak, jak doufal – nádherně vytesané kolo se šestnácti paprsky a písčitá díra, kterou vedle náhrobku vykopal zahradník. Přesně tak velká, aby se do ní vešel malý kufřík.

Max natáhl ruku a nechal ji nejistě viset ve vzduchu nad obsahem své skříňky vzpomínek rozloženém po stole. „Nejlepší bude začít od začátku,“ zamumlal si pro sebe,

když vzal do dlaně rezavou podkovu a balíček tarotových karet a položil si je na koleno.

Mírný vánek zalistoval stránkami jeho rukopisu.

„To je náš příběh, Maxi?“

Maxe najednou zalil příval štěstí, jako elektrický výboj. Vzhlédl, mžoural do nepravidelné mozaiky žlutavého světla prosvítajícího mezi listovím stromů. Byl to jen stín na kropenatém plátně, ozvěna větru? „Jsi to ty, Lili?“ zašeptal a přimhouřil v té záři oči. A pak se usmál, celá tvář se mu rozsvítila potěšením. „Snažil jsem se co nejlépe vystihnout tvůj hlas,“ pronesl. „Ale jak jsem ti říkal ve sklepě, to ty jsi vždycky uměla vyprávět příběhy, ne já.“

Přiložil si k uchu stočené dlaně a naklonil se směrem ke slunci. Slyšel snad v hlase toho vánku úsměv?

„Věřím ti, Maxi,“ řekla Lili.

Cirkus Petalo

Narodila jsem se ve voze během představení, obklopená pachem plachtoviny a pilin, divadelních líčidel a laciné voňavky. Můj první pláč zanikl v potlesku, který přicházel z šapitó. Máti mi řekla, že první věc, kterou jsem na světě viděla, byl klaun s trojbarevnými vlasy. Není divu, že jsem měla cirkus od malička v krvi.

Mí lidé byli komedianti, patřili k rodině, která cestovala s koňmi a zvěřincem v zářivě barevných zakulacených maringotkách s úzkými kosočtvercovými okny a vysokými dřevěnými koly. Romské rodiny jsou velké a hlučné. *But čhave but bacht*, jak říkáme v naší řeči – *mnoho dětí, mnoho štěstí*. A přesto jsem byla prvorozená jen ze dvou dětí a i na mě se dlouho čekalo. Než jsem se ukázala na světě, Nano Florian, tátův mladší bratr, už měl s mátinou sestrou Bernadine tři holky a jednoho chlapečka.

Když jsem se tedy s křikem vynořila ve voze v přestávce mezi akrobaty na kole a polykačem ohně, bylo kolem toho spoustu povyku. Přátelé za mnou spěchali přímo z šapitó

mezi jednotlivými čísly: akrobati ozdobení pštosím peřím, artisti na visuté hrazdě v třpytivých trikotech s dlaněmi pořád bílými od křídly. Dokonce i Nano Florian opustil šapitó, aby mě uvítal – a to byl principál.

O rok později se narodila má sestra Frieda a to bylo všechno. Táta vždycky chtěl kluka, ale víc dětí jim už nebylo dopřáno. Nenechal se tím otrávit. „Když nedostaneš to, co bys rád,“ říkal, „měj rád to, co máš!“

Cirkus Petalo byl rodinný podnik, založil ho můj dědeček Guno Petulengro ještě před velkou válkou. Cirkusy tehdy byly senzace, zvláště v Německu – domově Hagenbecků, slavných krotitelů lvů, a rodiny Sarrasani, která stála za jedním z největších putovních představení. Některé cirkusy měly dokonce i stálá sídla, jako třeba cirkus Busch na břehu berlínské řeky Sprévy, kde vyhrávala kapela oděná do bílých obleků a ve stájích visely ze stropu lustry.

Dědeček Guno začal od píky, jen s párem opic, tančícím psem a hvězdami posetým stanem pro předpovídání budoucnosti. Ale davy začaly přicházet, a než se nadál, patřil mu nespočet šarlatových vozů s měděnými svítilnami, s lemováním ze zlatých lístků a zdobným nápisem *Cirkus Petalo* na bocích. Byla to tradiční podívaná. Guno nechtěl žádné nóbl divoké šelmy, ačkoli věděl, že čísla v klecích přitahují davy. „Dneska ti lev hlavu olízne a zítra ukousne,“ říkával vždycky, ale to nebyl ten pravý důvod. Jednoduše nenesl pohled na šelmy v klecích. „Jsou jako Romové, které donutili žít v cihlových domech.“

Nechápejte mě špatně, Cirkus Petalo nebyl žádný bleší cirkus. Guno měl zkrátka rád jednoduchost, to je vše: klauni, žongléři, artisti na visuté hrazdě a koně v manéži. Měl ty nejlepší koně z celé Evropy: bílé lipicány pro vybraná elegantní vystoupení, ladné arabské plnokrevníky pro

čísla, při kterých koně běhali na volno a sami předváděli roztodivné kousky. A irské coby s širokým hřbetem na jízdě bez sedla, které jsme taky někdy říkali „smolná“, protože jsme koním na hřbety roztírali smůlu, aby se na nich jezdci udrželi.

Dědu Guna jsem nepoznala. Připojil se k našim předkům, když jsem ještě byla miminko. Ale Baba Sara, jak jsme říkali mé babičce, mi o něm vyprávěla tolik historek, až jsem získala dojem, že si ho pamatuju. Romové věci nezapisují. Vyprávění u ohně – tak udržujeme naše vzpomínky při životě. Například tu, jak dostal náš cirkus své jméno.

Petulengro znamená kovář, je to běžné romské jméno, ale Guno chtěl něco romantičtějšího. Jednoho dne, když Baba Sara drhla v řece prádlo, spatřila stříbrnou rybu, která třikrát po sobě vyskočila nad hladinu. Snažila se ji chytit, ale ryba jí pořád proklouzávala mezi prsty. Rukou však narazila na něco ostrého – rezavou podkovu, ve které stále vězely hřebíky. Babička se pak bosá rozběhla, a než dorazila do tábora, měla chodidla celá šedivá od prachu. „Guno! Guno! Podívej, co jsem našla!“

Železo má totiž kouzelnou moc. Naši muži proto nosí kolem krku hřebíky z podkov, aby zahnali *benga*, ďábla, ale když se někomu povede najít podkovu, ve které hřebíky ještě vězí... to je to největší štěstí ze všech. Guno se objevil ve dveřích maringotky, slunce se mu blýskalo ve zlatých náušnicích. „To je dobré znamení,“ zasmál se. „*Kušti bok*. Štěstěna se na nás usmála!“

Petalo v romštině znamená podkova. Baba Sara říkávala, že to ona vybrala jméno pro náš cirkus, ale myslím, že si spíš to jméno vybralo ji. Guno podkovu přibil nade dveře jejich vozu tak, aby ramena směřovala *nahoru pro podporu, a ne dolů pro smůlu*, to aby podkova nosila štěstí. A už

se nikdy neohlédl. Naše maringotka je plná jeho fotografií, na kterých stojí vedle strakatého koně v kožených jezdeckých botách a širokých manšestrových kalhotách, kolem pasu má desítky zlatých řetízků ověšených mincemi a po jeho boku je Baba Sara, celá rozjařená se zlatem kolem krku a stříbrem v uších. Svoje štěstíčko nosili na sobě, víte, a co neunesli, to schovali do tajných skrýší v povozech. Banky byly pro *gádže*, jak říkali lidem zvenčí. Ne pro lidi, jako byli oni.

Život ale nebyl vždycky *kušti*. Během velké války zažívali krušné časy, když museli všechny koně obětovat válečnému úsilí. Baba Saře to zlomilo srdce, jen co pomyslela na své jemné peršerony se spletenými ocasy, jak musejí táhnout bahnem náklad zbraní. Po válce se cirkus Petalo připojil k Blumenfeldovi, slavnému židovskému cirkusu, ale brzy znovu získal vlastní koně a Guno se Sarou vyrazili na cestu sami s romskými cirkusáky jako za starých časů. Tedy až na Paliho a Tamase, dva židovské klauny, dvojčata-trpaslíky od Blumenfelda. Jezdili bez sedel na podsaditých shetlandských ponících a uměli zpívat ve čtyřech jazycích, sami se doprovázeli na housličky v dětské velikosti a na tvářích měli namalované obličejy – jeden šťastný, jeden smutný. Tolik přilnuli k Baba Saře, že toho dne, kdy odjížděla od Blumenfelda, se schovali v prostoru pod jejím vozem a vylezli až tehdy, když byl cirkus příliš daleko, aby se dalo pomýšlet na návrat. Baba Sara z toho měla radost. V cirkusu Petalo nebyli žádní malí lidé, a copak je bez nich cirkus kompletní?

Ukázalo se, že to bylo moudré rozhodnutí. Láska k mé babičce jim nejspíš zachránila život.